

Лідія Гнатюк, к.ф.н., доц.

**УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ ОЧИМА
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІНГВІСТІВ ХХІ СТ.,
АБО МІФИ І ПРАВДА ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ В ЄВРОПІ**
(на матеріалі німецькомовних видань)

Після проголошення в 1991 році незалежності України інтерес до неї у світі й зокрема в Європі зріс, про що свідчать видання, присвячені історії, економіці, політиці, культурі, освіті, мистецтву нашої країни [10; 15; 16; 8]. Пересічний західний європеєць прагне проникнути в глибини загадкової для нього української ментальності, вбачаючи в ній певну загрозу для себе, що засвідчує, наприклад, виданий 2005 р. у Лондоні англійською мовою скандальний роман Марини Левицької “A Short History of Tractors in Ukrainian” [11], який став бестселером, одразу був перекладений у Німеччині німецькою (“Kurze Geschichte des Traktors auf Ukrainisch”) і лише впродовж 2006 витримав у Мюнхені два перевидання [12].

Лінгвісти прагнуть осмислити феномен української мови і її місце в сім’ї індоєвропейських мов. Потрібно з вдячністю згадати австрійських науковців Ю. Бестерс-Дільгер, М. Мозера, С. Сімонєка, Г. Бідера та інших, чия невтомна дослідницька діяльність у царині української мови й культури сприяла її популяризації не лише в німецькомовному культурному просторі, а й у всьому світі. Добре опанувавши українську мову, познайомившись з Україною та працями українських лінгвістів, ці мовознавці зробили і власний вагомий внесок у вивчення теоретичних питань української мови та її історії.

Проте в цілому українська мова залишається ще досить новим об’єктом для європейських лінгвістів, і нерідко трапляються прикрі казуси, навіть із відомими мовознавцями, коли вони намагаються висловити власне бачення місця й ролі української мови в індоєвропейській мовній сім’ї. Так, німецьке видавництво “С.Н. Beck” видало у 2006 році книгу відомого лінгвіста Гаральда Гаармана “Світова історія мов: Від ранньої історії людини до сучасності” (Harald Haarmann. Weltgeschichte der Sprachen: Von der Frühzeit des Menschen bis zur Gegenwart). Видавництво представляє автора (1946 р. нар.) як усесвітньо відомого лінгвіста, віце-президента “Інституту давньої міфології” (Себастополь, США), члена “Дослідного центру мультилінгвізму” (Брюссель) та інших великих дослідницьких проектів. “С.Н. Beck” уже видав його “Малий лексикон мов” (2 вид., 2002), “Лексикон зниклих мов” (2 вид., 2004), “Лексикон зниклих народів” (2005).

Книга справді надзвичайно цікава й інформативна. Автор зробив

© Гнатюк Л.

спробу показати універсальну історію мов із позицій сучасної лінгвістики: він розмірковує про мовну здатність людей у найдавніші часи, про те, які етапи розвитку пройшла мова *Homo sapiens*, як виникли, розвивались і виокремились різні мовні сім'ї та мови, які сучасні лінгвальні процеси їм притаманні. Особливу увагу приділено мовам індоєвропейської мовної сім'ї, і, звичайно ж, нас зацікавило передусім те, що написав Гаарман про українську мову, тим більше, що в наведеній ним таблиці Україна посідає в Європі 6-е місце за кількістю населення (50,7 млн.) і 6-е місце за кількістю носіїв (43,2 млн. після російської, німецької, французької, англійської та італійської [9, 328], отож можна було сподіватися, що автор приділить їй значну увагу. Проте здивуванню не було меж.

Характеризуючи нові мови, Гаарман пише про те, що вони можуть виникати шляхом злиття мов або їх розщеплення. Як приклад мов, які виникли шляхом розщеплення, він наводить українську і білоруську, які “виокремились із єдиної східнослов'янсько-давньоруської основи, що існувала аж до середньовіччя” [9, 24], що далі приводить його до поділу слов'янських мов на “старші”, до яких він зараховує зокрема македонську, болгарську, російську, і “молодші” – на його думку, українську, словацьку, кашубську тощо [9, 201].

Проте ці неприйнятні з точки зору сучасного славіста твердження – ніщо порівняно з “революцією” Г. Гаармана у класифікації слов'янських мов: традиційно виокремлюючи серед сучасних слов'янських мов західно-, південно- і східнослов'янські, автор зараховує до останньої групи, окрім російської, білоруської та української (вони названі саме в такому порядку) русинську! (Russinisch) та західнополіську?! (Westpolessisch) – без жодної мотивації і посилань на джерела [9, 201]. І якщо ще можна припустити, що автор перейнявся ідеями канадського історика П. Магочі, який виступає за виокремлення “русинської мови” – одного з варіантів української літературної мови українців Закарпаття, відомого з кінця ХІХ ст. – та “русинської нації” (чого не підтримує переважна більшість славістів, оскільки для цього немає жодних підстав), то незрозумілим і безвідповідальним, як на лінгвіста зі світовим ім'ям, видається виокремлення “західнополіської мови” – тобто західнополіського говору північного наріччя української мови, поширеного на території майже всієї Волинської і північно-західних районів Рівненської областей, а також Берестейщини і Пінщини в Білорусі.

Стверджуючи, що загрозове становище, у якому перебувають “малі мови”, зумовлене “асимілятивним потенціалом” тих мов, які домінують у регіоні, автор без жодних пояснень і знову ж таки – посилань оголошує українську і польську мови “відповідальними за занепад караїмської” – однієї з тюркських мов [9, 351].

Незрозуміло, звідки автор узяв усе назване. Наведений у кінці книги

список літератури не засвідчує його знайомства з працями українських чи названих уже австрійських мовознавців, які публікують свої дослідження про українську мову рідною авторові німецькою. З огляду на наведені вище факти нас надзвичайно зацікавило, що ж пишуть про українську мову в ХХІ ст. німецькомовні енциклопедії. Найбільше нас хвилювало питання про те, чи можливо, що хтось із лінгвістів всерйоз прийняв твердження Г. Гаармана про п'ять східнослов'янських мов і найновіші лінгвістичні лексикони почали цитувати знаного у світі автора? На щастя, ці побоювання поки що не підтвердилися, проте виявилось інші не менш дивовижні речі.

У лінгвістико-етнографічному лексиконі Гармута Мотца “Sprachen und Völker der Erde” (2007) стверджується, що українська мова, якою розмовляють 31, 05 мільйонів українців, називається за іменем її розробника також “кулішівкою”: “Die ukrainische Sprache wird nach ihrem Entwickler auch “Kulišivka genannt” [13, 282]”. Усім філологам добре відомо, що “кулішівкою” називають фонетичний правопис, застосований П. Кулішем у “Записках о Южной Руси” (1856) та “Граматиці” (1857), а потім використаний у журналі “Основа” [4, 263]. Неймовірно, але факт: у поважному лексиконі українській мові приписується назва, якої в неї ніколи не було, і фальсифікується її історія.

Історики української мови з величезним здивуванням прочитають у цьому лексиконі, що “період 7 – 12 ст. називають давньоукраїнським” [13, 282 – 283], проте “найважливіші звукові й морфологічні зміни відбувалися в середньоукраїнський період з 16 до 18 ст.” [13, 283]. Усім українцям добре відомо, що найважливіші фонетичні і морфологічні зміни відбулися вже наприкінці ХІ – у середині ХІІ ст.

Викликає подив і твердження про те, що “численні ревізії церковнослов'янської мови в 14/15 і 16/17 ст. перешкодили піднесенню мови до рівня літературної. Лише в епоху романтизму на основі народної мови було створено літературну...” [13, 283]. Загальновізнано, що староукраїнська літературна мова – з більшою чи меншою домішкою церковнослов'янських з походження елементів – представлена різними жанрами та стилями й мала багаті виражальні можливості. Вона завершила своє існування наприкінці ХVІІІ ст., і лише після цього виникла нова українська літературна мова на народній основі.

Назву “Україна” в гірших традиціях пояснено як “окраїна”, що повторює також інший поважний лексикон (див. нижче). Завершується стаття дивовижною географічною новацією: “І в сьогоднішній Українській республіці існують істотні політичні й частково – культурні відмінності між Західною Україною з центром Києвом, яка орієнтується здебільшого на Захід, і Східною Україною з центром Харковом, яка відчуває себе більше пов'язаною з Росією” [13, 283].

Виявляється, і Г.Гаарман, і Г.Мотц, на жаль, не знайомі з однією з найповніших німецькомовних енциклопедій, присвячених європейському

Сходу, зокрема з “Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens”, що є окремим томом “Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens” (2002). У ній міститься ґрунтовна стаття австрійського мовознавця Ульріха Швайєра про українську мову. Шкода, що вже в першому реченні знову, як і в Г. Мотца, назву *Україна* пояснено як *Grenzland*, тобто погранична земля, та ж “окраїна”. На жаль, ґрунтовне дослідження В.Г. Скляренка про етимологію й історію назви *Україна*, яке переконливо доводить, що *Україна* – це не *окраїна*, що зв’язок іменників *край* (*країна*) і *Україна* не прямий, а набагато складніший, оскільки *Україна* походить від праслов’янського *украї* ‘відрізок від частини; відділена частина території племені’ < *украяти* і, як засвідчують численні контексти давньоруських та староукраїнських пам’яток, вживалося у значенні “окрема земля (своя чи чужа)”, не відоме німецьким та австрійським лінгвістам [7].

У. Швайєр докладно описує мовну ситуацію в Україні після 1991 року, зупиняється на суперечливих (за різними джерелами) даних про кількість мовців в Україні й за кордоном та про кількість тих, хто вважає українську мову рідною (говорячи з цього приводу про Західну і Східну Україну, він наголошує, на відміну від Мотца, що Київ не належить до Західної України [14, 536]); розглядаючи питання про нормативну мову, субстандарт (зокрема суржик) та діалекти, автор наводить думку австрійського лінгвіста М. Мозера про можливість визнання двох варіантів української літературної мови, не згадуючи того, що такої думки зовсім не поділяють українські мовознавці. У. Швайєр стисло характеризує особливості українського письма і правопису, фонетико-фонологічної структури, морфології, словотворення, синтаксису й лексики. Щоправда, і тут трапляються твердження, які не відповідають дійсності. Так, говорячи про відмінювання числівників, автор наводить лише парадигму типу *сімох, сімом, сімома, сімох*, ігноруючи паралельні до наведених форм варіанти типу *семи, семи, сьома, семи*, які є нормативними відповідно до чинного правопису, який авторові, як видно зі списку літератури, не відомий.

Не залишилися поза увагою У. Швайєра і питання історії української мови. Посилаючись на праці М. Мозера, він показує основні етапи розвитку української літературної мови. Проте фахівцям з історичної лінгвістики знову прикро буде читати про “розпад так званої “давньосхіднослов’янської”, точніше “прасхіднослов’янської мовної єдності”, “з якої, поряд із давньоруською (можливо, мається на увазі і давньоросійська, адже термін *altrussisch* двозначний), розвинулись давньобілоруська та давньоукраїнська”, при цьому автор покликається на традицію [14, 546]. Але про яку саме традицію йдеться? У. Швайєр посилається на німецького мовознавця Г. Шаллера 1990 та 1993 року [14, 546]. Праці Г.П. Півторака, В.М. Русанівського, П.Ю. Гриценка та інших українських мовознавців дослідникові, на жаль, не відомі. А вже в 90-х роках минулого століття українськими лінгвістами, зокрема

В.М. Русанівським [6] та Г.П. Півтораком [2; 3], було переконливо доведено, що давньоруської народності і східнослов'янської мовної єдності у східних слов'ян не могло існувати через велику кількість східнослов'янських діалектів, близьких між собою, але не тотожних (спільною була писемно-літературна мова, яку традиційно називали давньоруською, тепер також і давньокиївською, проте писемна мова і мова, якою говорили, – різні речі). В.В. Німчук також наголошував на тому, що східнослов'янський континуум уже в XI – XII ст. був виразно здиференційований [1, с. 3]. Переважна більшість сучасних українських лінгвістів поділяють думку про те, що і російська, й українська, і білоруська мови, як і решта слов'янських, походять безпосередньо від праслов'янської, розпад якої припадає на середину I тис. н.е., отже, немає ні “старших”, ні “молодших” слов'янських мов, а українська мова як система з її характерними фонетичними рисами, що були наслідком занепаду зредукованих, завершила своє формування на рубежі XI – XII ст. [5, сс. 39, 53, 55, 86].

З усього сказаного випливає висновок: щоб уникнути в майбутньому таких прикрих непорозумінь, українські мовознавці повинні публікувати свої праці європейськими мовами, гідно й переконливо показуючи місце української мови серед інших індоєвропейських, об'єктивно й різноаспектно висвітлюючи питання про українську мову та її історію, щоб відомі європейські лінгвістичні лексикони цитували чи запрошували до співпраці саме їх.

Література

1. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3 – 12.
2. Півторак Г.П. Давньоруська народність: реальність чи міф? // Вісник Міжнародної асоціації україністів. – 1991. – № 2. – С. 28 – 36.
3. Півторак Г.П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію // Мовознавство. – 1997. – № 4 – 5. – С. 3 – 10.
4. Півторак Г.П. Кулішівка // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія”, 2000. – С. 263.
5. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски”. – Вид. 2-е, доп. – К.: Арістей, 2004.
6. Русанівський В.М. Давньоруська мова: міф чи реальність? // Мовознавство. – 1993. – № 2 – С. 3 – 13.
7. Скляренко В.Г. Походження назви *Україна* // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 15 – 33; раніше: Україна: походження назви // Вісник Міжнародної асоціації україністів. – 1991. – № 1. – С. 66 – 72.
8. Die Ukraine in Europa: Aktuelle Lage, Hintergründe und Perspektiven / Hrsg. von J. Besters-Dilger unter Mitarbeit von Irma Oswald. – Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2003. – 513 S.

9. Haarmann H. Weltgeschichte der Sprachen: Von der Frühzeit des Menschen bis zur Gegenwart. – München, “C.H. Beck”, 2006. – 398 S.
10. Kappeler A. Kleine Geschichte der Ukraine. – München: “C.H. Beck”, 1994. – 286 S.
11. Lewycka M. A Short History of Tractors in Ukrainian. – London: Viking, 2005.
12. Lewycka M. Kurze Geschichte des Traktors auf Ukrainisch. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co.KG, 2006.
13. Motz H. Sprachen und Völker der Erde: Linguistisch-etnographisches Lexikon. In 3 Bände. – Halle: Projekte-Verlag, 2007. – B. 1. – S. 282 – 283.
14. Schweier U. Ukrainisch // Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. – B. 10: Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens /Hsg. von M. Okuka unter Mitwirkung von G. Krenn. – Klagenfurt/ Celovec, Wien, Ljubljana: Wieser Verlag, 2002. – S. 535 –549.
15. Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West / Hrsg. von J. Besters-Dilger, M. Moser, S. Simonek. – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien: Lang, 2000. – 233 S.
16. Ukraine: Geographie – Ethnische Struktur – Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Bildung – Wirtschaft – Recht / Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut. Hrsg. von Peter Jordan, Andreas Kappeler, Walter Lukan und Josef Vogl. – Wien; Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford: Lang, 2001. – 827 S.

The article gives the review of German publications of west-european linguists of the XXI century dedicated to Ukrainian language and its history. The article displays the most annoying cases of incorrect interpretation of the phenomenon of Ukrainian language and the distortion of its history.

Key words: Ukrainian language, the history of Ukrainian language, the origin of Ukrainian language, west-european Slavonic philology of the XXI century.

В статье дается обзор немецкоязычных публикаций западноевропейских лингвистов XXI века, посвященных украинскому языку и его истории. Показано наиболее досадные случаи неправильного толкования феномена украинского языка и искажения его истории.

Ключевые слова: украинский язык, история украинского языка, происхождение украинского языка, западноевропейская славистика XXI ст.